

Alpaslan Işıklı

KURAMLAR BOYUNCA
ÖZYÖNETİM
ve
YUGOSLAVYA DENEYİ

telgrāfhane
yayınları

İçindekiler

3. Baskıya Önsöz	11
2. Baskıya Önsöz	17
1. Baskıya Önsöz	23
BİRİNCİ BÖLÜM <i>Kuramlar Boyunca Özyönetim</i>	35
I. Kapitalizm, Neo - Kapitalizm ve Özyönetim	36
II. Marksizm Öncesi Sosyalist Kuramlar ve Özyönetim 47	
A. <i>ÜTOPYACI SOSYALİZM VE ÖZYÖNETİM</i>	49
1. <i>Fourier ve Falansterler</i>	50
2. <i>Robert Owen ve Yeni Ahenk</i>	52
3. <i>Buchez ve İşçi Dernekleri</i>	55
B. <i>LOUIS BLANC VE TOPLUMSAL ATÖLYELER</i>	58
C. <i>PROUDHON'UN MÜTÜELİZMİ VE ETKİLERİ</i>	63
III. Marksizm ve Özyönetim	74
A. <i>PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ VE ÖZYÖNETİM</i>	76
B. <i>ÖZGÜR ÜRETİCİLERİN BİRLİĞİ VE ÖZYÖNETİM</i>	84
C. <i>GRAMSCİ'DE KONSEYLER VE ÖZYÖNETİM</i>	92
D. <i>SOVYET MODELİ VE ÖZYÖNETİM</i>	95
E. <i>ÇİN DENEYİ VE ÖZYÖNETİM</i>	105
F. <i>AVRUPA KOMÜNİZMİ VE ÖZYÖNETİM</i>	111

G. SOSYALİST ÖZYÖNETİMİN GERÇEKLEŞME DÜZEYİNİ BELİRLEYEN TEMEL DEĞİŞKENLER.....	120
1. Üretici Güçlerin Gelişim Düzeyi	122
2. İdeolojik Gelişim Düzeyi	126
3. Tek Ülkede Sosyalizmin Sorunları	131

İKİNCİ BÖLÜM *Yugoslav Özyönetim Deneyi* 137

I. Yugoslav Özyönetimini Belirleyen Bir Unsur Olarak Yugoslavya'nın Uluslararası İlişkiler İçindeki Yerinin Evrimi 138

II. Yugoslavya'da Mülkiyet İlişkilerinin Evrimi ve Özyönetim 162

A. DEVRİM ÖNCESİNDEN MİRAS KALAN MÜLKİYET YAPISI VE TARIMIN YERİ	165
B. DEVRİM SONRASI DEVLETLEŞTİRMELER.....	167
C. TARIMDA KOOPERATİFLEŞME GİRİŞİMLERİ	169
D. ÖZEL MÜLKİYET.....	171
E. TOPLUMSAL SEKTÖR	173
F. TOPLUMSAL MÜLKİYET - GRUP MÜLKİYETİ?	175

III. Yugoslav Özyönetiminin Örgütsel ve Siyasal Yapısı..... 182

A. EKONOMİK FAALİYET ESASINA GÖRE ÖZYÖNETİM..	182
1. Ekonomik Faaliyet Esasına Göre Özyönetimin Kuruluşu ve Evrimi	183
2. 1974 Anayasası ve 1976 Tarihli Birleşik Emek Yasası Çerçevesinde Birleşik Emek Örgütleri ve Organları	189
3. Ekonomik Faaliyet Esasına Göre Özyönetimde Karar Alma ve Katılma Sürecini Etkileyen Unsurlar	196

B. COĞRAFI ESASA GÖRE ÖZYÖNETİM	201
1. Coğrafi Esasa Göre Özyönetimi Belirleyen Ortam	202
2. Coğrafi Esasa Göre Özyönetimin Kuruluşu	212
3. 1963 Anayasası Dönemi	217
4. 1974 Anayasası ve Delegasyon Sistemi.....	225
5. Coğrafi Esasa Göre Özyönetimde İşçilerin Ağırlığı.....	230
C. "TOPLUMSAL-POLİTİK ÖRGÜTLER"	237
1. Yugoslavya Komünistler Birliği.....	237
2. Sosyalist İttifak	252
3. Sendikalar	256
4. Gençlik Birliği	268
5. Eski Savaşçılar Derneği.....	272

Bibliyografya	273
----------------------------	------------

Oğluma...

3. Baskıya Önsöz

Yugoslavya ve Türkiye, tarih boyunca sayısız kereler ortak bir kaderi paylaşmışlardır. İki ülke arasındaki birlikteliğin başlangıcı, 1389 tarihli Kosova Meydan Muharebesi'ne kadar dayandırılabilir. Bu muharebenin sonucunda, üzerinde Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin kurulacağı toprakların önemli bir bölümünün Osmanlı hâkimiyetine girmesi süreci başlamıştır. Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesinde dönüm noktasını, 1878 tarihli Ayestefanos ve Berlin anlaşmaları oluşturmuştur.

Kuşkusuz, Türkiye ve Yugoslavya bakımından, aynı imparatorluğun parçaları olmak durumu artık çok gerilerde kalmıştır. Ancak, iki ülkenin yaşadıkları deneyimlerden, karşılıklı olarak etkilenmeleri durumu ve yararlanmaları olanağı hiçbir zaman ortadan kalkmış değildir.

Tito'nun gerek Yugoslavya'nın bağımsızlık hareketinin sürdürülmesinde gerekse "Bağılantısızlar Hareketi" içindeki kararlı tutumunda Atatürk'ün izleri açıkça görülür. Ayrıca, Tito'nun çetin mücadele sürecinde Türkiye, çok somut ve önemli bir rol oynamıştır. Naziler bütün çabalarına rağmen Tito'yu ele geçirememişlerdir. Çünkü "1939 yılında kimsenin beklemediği bir ülke, Türkiye Tito'yu saklamıştır"¹

1 Teoman Alili, *Yugoslavya Dersleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 31.

Öte yandan, Yugoslavya'nın elinizdeki kitabın konularından birisini oluşturan özyönetim deneyiminin ülkemizde uyandırdığı yankıların izleri kaybolmuş değildir. Özyönetim konusu, özellikle Ecevit'in fasıllarla başbakanlık yaptığı 1974-79 yıllarında, gündemin baş sıralarındaydı. Ecevit'in o yıllarda işlediği konulardan birisi olan "halk sektörü" projesinin de bazı yönleriyle özyönetim fikrinden esinlenmiş olduğu tahmin edilebilir. Ecevit, geniş ölçüde bu konuya verdiği önem dolayısıyla ki 1977'de muhalefetken Yugoslavya'ya özel bir ziyarette bulunmuş ve bu ziyaret çerçevesinde Tito ile görüşmüştür.¹

Tito, 1980 yılı Mayıs ayının başında ölmüştür. İlk baskısı 1980 yılı sonlarında tamamlanmış olan elinizdeki çalışma ile de belirlendiği üzere, kâğıt üzerinden gerçek yaşama tam anlamıyla taşınması bir türlü başarılammış olan özyönetimin yasal temelleri de Tito'nun ölümünden kısa bir süre önce ortadan kaldırılmıştı. 1989'da çıkarılan İşletme Yasası ile özyönetimin işletmeler düzeyindeki yönetsel birimlerini oluşturan Birleşik Temel Emek Örgütleri dağıtılmıştır.

Yugoslavya'nın parçalanması süreci ise Tito'nun ölümünden sonra tüm acımasızlığıyla patlak vermiştir.

Özyönetimin tarihe mal olmasıyla Yugoslavya'nın parçalanması süreci arasındaki kronolojik örtüşme, bu sonuçları doğuran nedenler arasındaki ortaklık konusunda da kendisini göstermektedir. Her iki alandaki yenilgiler, elinizdeki kitabın kaleme alındığı 70'li yılların sonlarında görülmeye başlanmış ve çalışmamızın yoğunlaştığı başlıca sorunları oluşturmuştur.

Özyönetimin temellerini tehlikeye sokan başlıca unsur olan Pazar ekonomisine geçiş süreci, bir bakıma 1950'lerden itibaren uç vermeye başlamıştı. Ancak bu yöndeki asıl önemli dönüşüm 1960'lardan sonra başlamıştır. 1966'da olağanüstü toplantıya çağrılan Komünistler Birliği kararıyla Pazar ekonomisinin önde ge-

1 Okay Gönensin, "Tito ile 10 dakika", *Pazar Vatan*, 21.12.2008.

len karşıtlarından Rankoviç'in tasfiyesi Pazar ekonomisi yanlılarının kesin zaferini sağlamıştır.

Tito rejiminin Pazar ekonomisine teslim olmak zorunda kalmasının görünen önemli bir nedeni, Sovyetler tarafından aforoz edilmiş olmasıdır. Çalışmamızda üzerinde durulan konulardan birisi de bu aforozun perde arkasında süper güçler arasında gerçekleştirilen gizli bir anlaşmanın bulunmasıdır.

Pazar ekonomisine geçiş, kaçınılmaz olarak uluslararası pazarla eklemlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Uluslararası pazarla eklemlenilmesi, tarafsız bir ortamda yer alınması anlamına gelmez. Uluslararası pazar tarafsız değildir; çünkü uluslararası pazarın sahipleri vardır. Uluslararası tekeller uluslararası pazara egemen olmakla bu pazara dahil olan ülke ekonomilerinin kaderini geniş ölçüde ele geçirmek olanağını elde etmiş olurlar.

Görülebileceği üzere uluslararası tekellerin Yugoslav ekonomisi üzerinde egemenlik kurmaları, her bir işletme düzeyindeki kararlar üzerinde çalışanlara tanınmiş olan hakların sınırlarını daraltmış, önemli bir yönüyle bu nedenledir ki özyönetimin geniş ölçüde kâğıt üzerinde kalması sonucunu doğurmuştur.

Pazar ekonomisinin serbest işleyişinin zengini daha zengin (dolayısıyla zengin bölgeyi daha zengin), buna karşılılık, yoksulu daha yoksul (dolayısıyla yoksul bölgeyi daha yoksul) yapan sonuçları, Yugoslavya'nın çok ciddi boyuttaki bir başka sorununun kaynağı olmuştur. Bu sorun, bölgelerarası gelir adaletsizliği ve onun ortam hazırladığı bölünme sorunudur.

Ayrılıkçılık eğilimlerinin bölgelerarası gelir adaletsizliğinin bulunduğu ülkelerde ortaya çıkması genel bir kuraldır. Etnik veya dinsel motifler genellikle asıl sorun olan gelir adaletsizliğini örtülemekte bir araç olarak işlev görür. Böyle olduğu içindir ki İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasında herhangi bir dinsel, etnik fark bulunmamasına karşın, kuzeyde ayrılıkçılık eğilimleri uç ver-

miştir ve “kara kafalı” dedikleri güneylileri “atıp kurtulmak” isteyenlerin sayısı az değildir.

Yugoslavya’da da ayrılma yanlısı olanlar, Slovenya ve Hırvatistan gibi zengin bölgelerin burjuvazisi olmuştur. Bu bölgelere yönelik, özellikle gençleri hedef alan tahrikler, elinizdeki çalışmanın yazıldığı dönemde de tespit edilebilmiş ve çalışmamızın değişik bölümlerinde bu konuya ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Yugoslavya’nın parçalanması süreci sona erdikten sonra da geriye bakıp olup bitenleri yerli yerine oturtanların sayısı az değildir. Ünlü Yugoslav iktisatçısı Branko Horvat’ın sonradan yazdığı üzere, Avrupalılar, Yugoslavya’nın Slovenya ve Hırvatistan gibi zengin bölgelerinin egemenlerine, ülkenin geri kalan (Sırbistan, Bosna, Karadağ, Kosova gibi) yoksul kesimlerini sırtlarından attıkları takdirde kendilerini AB’ye kabul edeceklerini açıklamışlardır.¹ Nitekim Yugoslavya Federasyonu’ndan ilk ayrılanlar, Hırvatlar ve Slovenler olmuştur. Bunun üzerine bilinen kanlı iç savaş patlak vermiş, Yugoslavya paramparça olmuştur. Slovenya AB’ye alınmıştır; Hırvatistan ön sıralarda beklemektedir.

Özyönetimin başarısızlığa uğramasına ve Yugoslavya’nın parçalanmasına yol açan çok daha derinlerdeki bir başka faktör, daha geniş kapsamlı bir tarihsel ve kuramsal çerçevede kendisini göstermektedir. Özetle ifade etmek gerekirse, mevcut üretim güçlerinin zorunlu kıldığı üretim ilişkilerinin, yönetime ortak katılımı olanaksızlaştıran, doğasından kaynaklanan aşılması mümkün olmayan özellikleri bulunmaktadır. Bu durumu görmüş olan Lenin, “Büyük ölçekli makine sanayi üzerine kurulu sürecin başı için tek bir iradeye kayıtsız şartsız tabiiyet mutlak olarak zorunludur”² demektedir.

1 Branko Horvat’ın 1997 tarihli, *Josip* isimli Sırpça yazılmış kitabından gazeteci yazar Teoman Alili’nin yaptığı sözlü çeviriden aktarılmıştır.

2 Lenin, “The Immediate Tasks of the Soviet Union” (1918), *Selected Works*, s. 424-5.

Bu durumun sonucu olarak, Yugoslavya'da demokratikleşmeyi sağlamak amacıyla, merkezi iktidarın yetkilerinin daha küçük merkezlere devredilmek üzere elinden alınması, demokratikleşmeye gölge düşüren bir başka oluşumun boy vermesine ortam hazırlamıştır. Neca Jovanov'un 1972'de Yugoslav Sendikalar Birliği Özyönetim Konseyi Başkanı olarak sunduğu raporda belirttiği üzere "bu durum, daha önce var olan ve yenileri yaratılan siyasal ve ekonomik güç merkezlerinin çok daha fazla güçlenmesine katkıda bulunmuştur."

Görüüleceği üzere, işletmeleri özerk ve kararlarında bağımsız yapmak gerekçesiyle gerçekleştirilen değişiklikler bunun tam tersi bir sonuç vermiştir. Bu durum, işletme içi özyönetimin yasalar ve kararnemelerde öngörülenin aksine orada çalışan işçilerin çoğunluğunun değil; belli özelliklere, niteliklere sahip bir azınlığın egemenliği üzerine kurulu oligarşik bir yapıya dönüşmesi biçiminde kendisini göstermiştir.

Acaba bu sorun, Marx'ın üzerinde ısrarla durmuş olduğu, "üretim ilişkilerinin, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişim derecesine tekabül etmesi" durumuyla açıklanabilir mi? Marx'a göre "yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar".¹

Kapitalizmin bugüne kadarki evrimi çerçevesinde, maddi varlık koşulları, daha somut bir anlatımla başta teknoloji olmak üzere üretici güçler, baş döndürücü bir hızla gelişmiş ve gelişmektedir. Bu duruma bakarak, yeni ve daha yüksek üretim ilişkilerini doğurması beklenen maddi varlık koşullarının eski toplumun bağrında çiçek açmış olduğu sonucuna varabilir miyiz?

Mevcut üretici güçler ile insan ve doğa arasındaki derin çelişkiye dair her geçen gün yeni bir örnekle karşılaşyoruz. Ardi arkası kesilmeyen nükleer facialar, daha çok enerji ve üretim çırpı-

1 Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'ya* (1859) önsöz.

nııyla doğayı mahvedici yönde atılan adımlar, günümüz insanlığının başlıca sorunu haline gelmiştir.

Bugüne kadar tutulan yol, bir yuvarlağı muhtelif uzaklıklara atabilecek bir yay düzeninden yararlanılmasına benzemektedir. Bu yolla, ancak belli bir mesafeye kadar atış yapılabilir. Daha fazlası yayın kopması sonucunu doğurabilir. Günümüzde üretim için en cömert üretici güç olan doğayı tahrip edici yollara başvurulması bu durumu anımsatmaktadır.

Öte yandan, bazı Yeşiller Hareketi temsilcileri gibi, kurtuluş yolu olarak daha geri bir üretim düzeyini savunmak da anlamlı görünmemektedir. Elektrikli ampul yerine gaz lambasını kullanma gibi çözümleri bugünün insanlığının benimsemesi olasılığı herhalde yoktur.

Bu durumda, üretici güçlerin gelişimi olgusunu yalnızca nicel temelde düşünmenin yanlışlığı günümüz insanlığının sorunlarının baş sıralarına oturmuş gibidir. Üretici güçler bağlamında, nicel gelişmenin ötesinde bir niteliksel dönüşüm nasıl olmalıdır, mümkün müdür?

Öyle anlaşılıyor ki bu çok önemli dönüşümün gerçekleşmesi, özyönetim ve demokrasi sorununun çözümüne sağlayacağı katkının ötesinde doğanın ve insanın kurtuluşu açısından tarihsel önemde bir adım olacaktır.

A.I.

Seferihisar, Ağustos 2011